

ATOMUN QURULUŞU HAQQINDA MÜASİR TƏSƏVVÜRLƏR. DÖVRİ QANUN

N.Ə. Əkbərov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

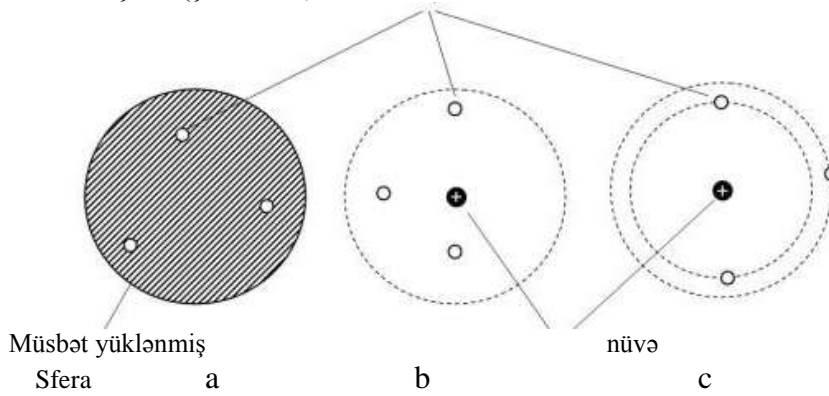
Atomun quruluşu haqqındakı təsəvvürlər orta məktəblərdə hələ VII sinifdən başlayaraq şagirdlərə öyrədilir [1]. Sonralar da yuxarı siniflərdə bu mövzu daim diqqət mərkəzində saxlanılır və daha da təkmilləşdirilir [2,3]. Ümumiyyətlə, kimya elmini, onun bu və ya digər bölmələrini: kimyəvi rabitələr, maddə quruluşu, turşu-əsas xassələri, üzvi kimya və s. daha dərinlən öyrənmək üçün ilk növbədə, atomun quruluşu haqqındakı müasir təsəvvürləri lazımi səviyyədə başa düşməyə qavramaq lazımdır. Bu məqalənin əsas qayəsi də məhz bu məqsədə xidmət göstərərək, atomun quruluşu haqqındakı müasir təsəvvürləri daha ətraflı, lakin şagirdlər üçün asan başa düşülən və anlaşılıq tərzdə izah etməkdir.

Atom qədim yunan sözü olub, “bölünməz” mənasını verir. Maddələr kimyəvi cəhətcə sonsuzluğa qədər deyil, müəyyən həddə – atomlara qədər bölünə bilər. Atomlar birləşib molekulu, molekullar isə maddəni əmələ gətirir ki, həmən maddələrdən də fiziki cisimlər təşkil olunur.

Atom nüvəsinin tərkibi. Atom daha kiçik hissəciklərdən təşkil olunmuşdur. Bu elementar hissəciklər müxtəlif vaxtlarda və müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən kəşf olunmuşdur. Onlardan ən birincisi vahid mənfi elektrik yükü daşıyan elektrondur. Tomsonun ifadə etdiyi kimi (katod şüalarının tərkibi), ən kiçik mənfi elektrik yükü daşıyan zərrəciklər elektron adlandırıldı. Sonralar da anoloji cihazda müsbət yüklü hissəciklərin – protonların axını müşahidə edildi. Protonun kütləsi elektronun kütləsindən təxminən 2000 dəfə böyükdür, onun yükü isə elektronun yükünə bərabərdir, lakin əks – müsbət işarəlidir. Nüvədə protonlarla yanaşı, neytronlar da var. Neytron (N) – kütləsi protonun kütləsinə bərabər elektroneytral hissəcikdir. Atomun kütləsi, demək olar ki, nüvənin kütləsinə bərabərdir (elektronların kütləsi çox kiçik olduğundan o nəzərə alınmır): $A_r = P + N$;

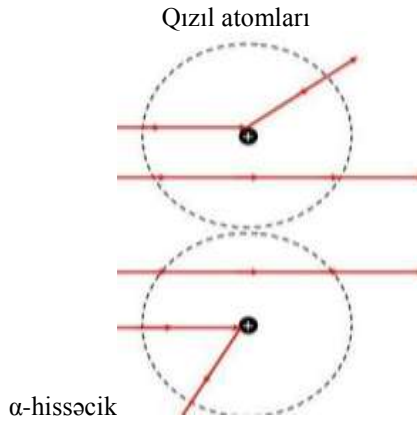
Bu düsturdan: $N = A_r - P$ və ya $P = Z$ olduğundan (Z-elementin sıra nömrəsidir) $N = A_r - Z$ yazmaq olar. Beləliklə, kimyəvi elementin sıra nömrəsini (Z) və nisbi atom kütləsini (A_r) bilməklə onun elementar tərkibini asanlıqla müəyyən etmək olar. Məsələn, nisbi atom kütləsi 27, sıra nömrəsi 13 olan element atomunda (bu, alüminiumdur): 13 proton, 13 elektron, $27 - 13 = 14$ isə neytron vardır: ${}^{27}_{13}\text{Al} - 13\text{P}, 14\text{N}, 13\text{e}$.

Mənfi və müsbət yüklü zərrəciklər – elektron və protonlar (uyğun olaraq) kəşf olunduqdan sonra atomun bir neçə modeli təklif olundu. Məsələn, Tomson təklif etdi ki, atomlar elektronların möhkəm əhatə edən “+” yüklü fəza oblastından təşkil olunmuşdur (şəkil 1.,a):

Şəkil 1. Atom modelləri: a-Tomson-, b-Rezerford-, b-Borun planetar modeli

1910-cu ildə İngilis fiziki Ernst Rezerford alfa-hissəciklərlə eksperiment aparmaqla Tomson modelinin əksinə olaraq, atomun planetar modelini təklif etdi (şəkil 1.,b).

Şəkil 2. Rezerford təcrübəsi

Rezerford təcrübəsində [4] α -hissəciklər seli nazik qızıl təbəqəsindən (qalınlığı təxminən 10000 atomdan ibarət olan) buraxılır (şəkil 2.). α -Hissəciklərin kiçik bir hissəsi qızıl təbəqəni keçərkən düzxətli hərəkət trayektoriyasını dəyişir və onların zərbəsindən ekranda qığılcımlar görünür. α -Hissəciklərin böyük bir hissəsi qızıl təbəqəni keçərkən heç bir maneəyə rast gəlmədən, boşluqdan hərəkət trayektoriyasını dəyişmədən, sərbəst keçir. Çox cüzi miqdarda bəzi α -hissəciklər

isə qızıl folqadan keçərkən geri qayıdır. Rezerford təklif etdi ki, qızıl atomu praktiki olaraq, onun bütün kütləsini özündə saxlayan sıx, “+” yüklü nüvədən və bu nüvəni əhatə edən elektronlardan ibarətdir (α -hissəciklərin toqquşduğu kiçik bir sahədə, atomun mərkəzində “+” yüklü nüvə yerləşib və onun ətrafında böyük boş fəza oblastı var ki, oradan da α -hissəciklər sərbəst, maneəsiz keçdilər). Elektronlar da nüvə ətrafında fırlanaraq elektron buludu əmələ gətirir. Beləliklə də atomun məşhur planetar modeli kəşf olundu (şəkil 1.,b). Lakin Rezerfordun atom modeli də bəzi sualları cavablandıra bilmədi (məsələn, əks adlı yüklər bir-birini cəzb etdiyi halda, nəyə görə elektron nüvənin üzərinə düşmür və s.). Atomun Bor modeli qaranlıq qalan bütün suallara cavab tapdı. N. Bor Rezerfordun atom modelinə oxşar, lakin ondan fərqli olan elə bir atom modeli təklif etdi ki, bu modeldə elektronlar nüvə ətrafında nizamsız deyil, yalnız ciddi qəbul edilmiş konkret orbitallar – elektron təbəqələri üzrə hərəkət edir (şəkil 1.,c). Bu atom modeli planetlərin günəş sistemini xatırladır. Belə ki, atom nüvəsi günəşi, onun ətrafında fırlanan elektronlar isə planetləri xatırladır.

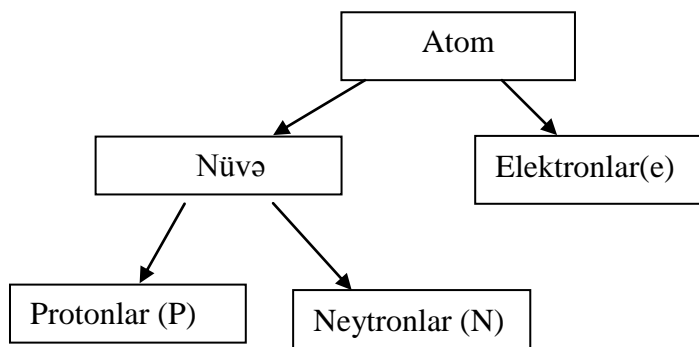
Maddəni dızdırdıqda elektronlar enerji udur və nüvədən nisbətən uzaqda olan energetik səviyyələrə - xarici elektron təbəqəsinə keçir, sonra isə öz əvvəlki vəziyyətinə qayıdır. Bu zaman ciddi “porsiyalar”la enerji ayrılır (ışıq şəklində). Ayrılan enerjinin belə “porsiyaları” (ona işıq kvantları da deyilir) elektronun ən yüksək və ən aşağı orbitdəki enerjiləri fərqi bərabər olur.

Qızdırılmış cisimlərin buraxdığı işıq enerjisini tədqiq etdikcə, atomda neçə sabit elektron orbitinin olduğunu, hətta onların mürəkkəb daxili quruluşunu müəyyən etmək olar.

Atom nüvəsinin quruluşu. İzatoplar. Tədqiqatlarla sübut olunduğu kimi, atom mərkəzdə yerləşən müsbət yüklü nüvədən və onun ətrafında hərəkət edən elektronlardan (elektron buludundan) ibarət elektroneytral və kimyəvi cəhətcə bölünməz ən kiçik hissəcikdir. İstənilən atom elektroneytral olduğundan, onun elektron buludundakı mənfi yüklü elektronların sayı (e) nüvənin tərkibinə daxil olan müsbət yüklü protonların sayına (p) bərabərdir: $p=e$.

Praktik olaraq, atomun bütün kütləsi onun nüvəsində toplanır (elektronun kütləsi çox kiçikdir: protonun kütləsinin $1/1836$ hissəsi qədərdir və ona görə də nəzərə alınmır). Nüvənin ölçüləri də atomla müqayisədə çox kiçikdir, ona görə də nüvənin sıxlığı həddindən artıq böyükdür: təxminən $10^{13} - 10^{14} \text{ q/sm}^3$. Müqayisə üçün belə demək olar ki, bu sıxlıqlı maddənin doldurduğu kibrit qutusunun kütləsi 2,5 milyard ton olardı və onu heç bir qaldırıcı kran belə yerindən tərpədə bilməzdi. Atomun xarici ölçüləri (onu kürə kimi qəbul etsək) nüvənin diametrindən təxminən 100 000 dəfə böyükdür. Əgər atomu böyük və çoxtutumlu dairəvi bir stadion kimi təsəvvür etsək, nüvə sanki onun mərkəzindəki kiçik bir futboldur.

Atom nüvəsində protonlardan əlavə, həm də neytronlar – yüksüz elementar hissəciklər (${}^0_1\text{N}$) də vardır. Onun kütləsi protonun (${}^1_1\text{P}$) kütləsinə bərabərdir. Proton və neytronlar birlikdə nuklonlar adlanır (latınca “nukleus” – nüvə deməkdir). Bunu sxematik olaraq daha əyani göstərmək olar:

Elektronlar, protonlar və neytronlar atomun əsas “quruluş hissələri” hesab olunur.

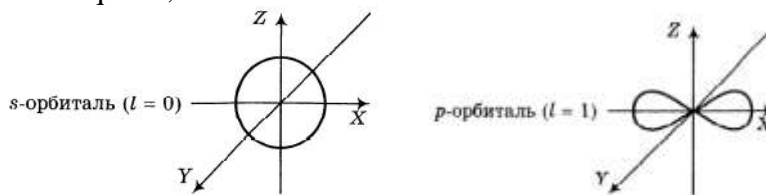
Atomun xətti ölçüləri çox kiçikdir: onların radiusu (atom radiusu) 0,3-2,6 Å (anqstrom; $1\text{Å} = 10^{-8}\text{ sm}$). Atom nüvəsinin ölçüləri isə 10^{-13} sm tərtibindədir (və ya 10^{-5} Å) – elektron təbəqələrinin ölçüsündən təxminən 100 000 dəfə kiçikdir. Ona görə də nüvənin və elektron təbəqələrinin ölçülərinin nisbi müqayisəsini düzgün göstərmək praktiki olaraq mümkün deyil.

Atomun q və ya kq ilə ifadə edilmiş kütləsi mütləq atom kütləsi adlanır. Onlar çox kiçikdir və hesablamalarda əlverişli olmadığına görə a.k.v. ilə ifadə olunmuş nisbi atom kütləsindən (A_r ; r - ingiliscə “relative” - nisbi deməkdir) istifadə edilir. Məsələn, azot atomunun mütləq kütləsi $2,33 \cdot 10^{-26}\text{ kq}$, nisbi kütləsi isə 14 a.k.v.-dir.

Bu və ya digər element atomları bir-birindən nüvəsinin yükünə (protonların və ya elektron təbəqələrindəki elektronların sayına) görə fərqlənir. Atom nüvəsindəki protonların sayı atom nüvəsinin yükü adlanır və Z ilə işarə edilir. O, element atomunun əsas göstəricisi olub, həm də D.İ.Mendeleyevin dövrü sistem cədvəlində sıra nömrəsinə bərabərdir. Məsələn, alüminiumun dövrü sistem cədvəlində sıra nömrəsinin 13 olması o deməkdir ki, onun atom nüvəsinin yükü +13-dür və onun nüvəsində 13 proton vardır, bu nüvənin ətrafında da 13 elektron konkret elektron təbəqələri – energetik səviyyələr üzrə fırlanır. Atomlar bir-birinə yaxınlaşdıqda onlar arasında qarşılıqlı təsir (əlaqə) nüvələri hesabına yox, məhz elektronlar (xarici elektron təbəqəsindəki elektronlarla) vasitəsilə yaranır. Elektronların sayı atomun digər atomlarla rabitə əmələ gətirmək qabiliyyətini, başqa sözlə, onun kimyəvi xassələrini müəyyən edir. Ona görə də nüvəsinin yükü (və elektronlarının sayı) eyni olan atomlar praktiki olaraq eyni kimyəvi xassələrə

malik olub, eyni bir kimyəvi elementi xarakterizə edir. Deməli, kimyəvi element – nüvəsinin yükü eyni olan atomlar növüdür. Eyni bir kimyəvi elementin bütün atomlarında protonların və elektronların sayı eynidir və bu kimyəvi elementin, həmçinin, onun əmələ gətirdiyi bəsit və mürəkkəb maddələrin xassələrini müəyyən edir.

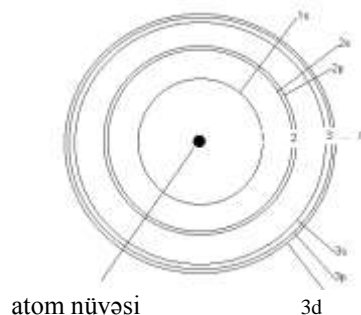
Atomun elektron quruluşu. Atomda elektronlar fasiləsiz olaraq nüvə və öz oxu ətrafında sürətlə fırlanır. Nəticədə elektron buludu – orbital əmələ gəlir. Formasından asılı olaraq, s-, p-, d- və f-orbitallar mövcuddur. s-Orbitallar sferik, p-orbitallar qantel, d- və f-orbitallar isə daha mürəkkəb formada olur:

Atomun elektron quruluşunu N. Borun təklif etdiyi “planetar model” üzərində izah edək. Atomun bu modelinə (onu 1913-cü ildə N. Bor təklif etmişdi) görə, elektronlar atom nüvəsi ətrafında planetlərin Günəş ətrafında fırlandığı kimi hərəkət edir.

Bor modelində atomda elektronlar nüvə ətrafında nizamsız deyil, nüvədən konkret məsafədə yerləşmiş müəyyən energetik səviyyələr (elektron təbəqələri) üzrə hərəkət edir, ona görə də özündən enerji şüalandırmır və əks yüklü nüvənin üzərinə düşmür (Bor postulatlarına uyğun olaraq). Hər bir energetik səviyyə üzrə hərəkət edən elektronların maksimal sayı $N=2n^2$ düsturu ilə (n – energetik səviyyənin nömrəsi olub, 1-dən başlayaraq tam natural qiymətlər alır) müəyyən edilir.

Hər bir energetik səviyyə yarımşəviyyələrə (s-, p-, d- və f-) bölünür. Energetik səviyyədə olan yarımşəviyyələrin sayı onların nüvədən olan sayı qədərdir; yəni I energetik səviyyədə - 1 (1s-yarımşəviyyəsi), II-də - 2 (2s- və 2p-yarımşəviyyəsi), III-də - 3 (3s-, 3p- və 3d-yarımşəviyyəsi), IV-də - 4 (4s-, 4p-, 4d- və 4f- yarımşəviyyəsi) yarımşəviyyə mövcuddur (atomun elektron quruluşu, adətən V energetik səviyyəyə qədər – I-IV öyrənilir):

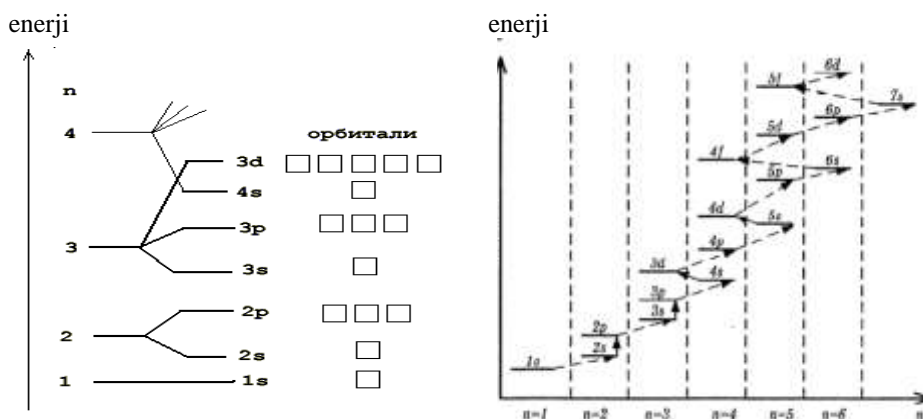

Hər bir yarımşəviyyədə isə orbitallar yerləşir: s-yarımşəviyyədə 1, p-yarımşəviyyədə 3, d-yarımşəviyyədə 5, f-yarımşəviyyədə isə 7 orbital yerləşir. Orbital – elektronun olma ehtimalı 90%-dən yüksək olan, nüvə ətrafındakı fəza oblastıdır (ona kvant qəfəsi də deyilir və \square ilə işarə edilir). Hər bir orbitalda maksimum əksspinli iki elektron yerləşə bilər: $\uparrow\downarrow$.

İstənilən atomun elektron bulundakı elektronların sayı onun nüvəsindəki protonların sayına bərabər olduğuna görə atom bütövlükdə elektroneytraldır.

Atomda yarımşəviyyələrin və orbitalların elektronlarla dolması bəzi qayda və qanunlarla, prinsiplərlə baş verir.

1. Minimum enerji prinsipi. Bu prinsipə görə elektronlar yarımşəviyyələri və orbitalları elə doldururlar ki, minimum enerjiyə malik olsunlar. Yəni onlar orbitalları nüvəyə yaxın tərəfdən doldurmağa başlayır, əvvəlcə 1s-, sonra 2s-, 2p-, 3s-, 3p-, 4s-, 3d-, 4p- və s. yarımşəviyyələr elektronlarla dolur (4s- orbitalin enerjisi 3d-kindən kiçik olduğundan 4s-yarımşəviyyəsi elektronlarla dolduqdan sonra 3d-yarımşəviyyəsi dolmağa başlayır):

Bu və ya digər yarımşəviyyədə yerləşən orbitallar eyni enerjiyə malikdir. Digər yarımşəviyyələrdə yerləşən orbitalların enerjilərinin müqayisəsi isə belədir:

$$1s < 2s < 3s < 3p < 4s < 3d < 4p < 5s < 4d < 5p < 6s < 5d < 4f < 6p \text{ və s.}$$

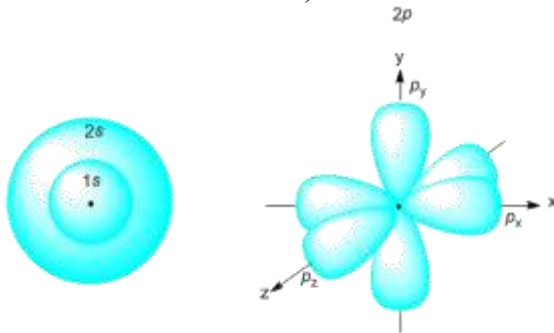
Obrazlı desək, əgər atomun elektron buludu şəhərdəki bu və ya digər atomun bütün elektronlarının yaşadığı küçədirsə, onda energetik səviyyələr (elektron təbəqələri) həmin küçədəki binalar, yarımşəviyyələr – həmən binalardakı mənzillər, orbitallar isə həmən mənzillərdəki otaqlardır. Hesab etmək olar ki, s-yarımşəviyyəyə uyğun gələn mənzildə 1, p-də - 3, d-də - 5, f-də isə 7 otaq olur. Hər otaqda da 1 və ya 2 elektron yaşaya bilər. Hər bir elektronun da atomda öz yeri, öz ünvanı var.

Hər bir elektronun atomdakı vəziyyəti 4 kvant ədədi ilə xarakterizə olunur.

2. Pauli prinsipi – bu prinsipə görə atomda bütün kvant ədədləri eyni olan iki elektron ola bilməz. Eyni bir orbitalda yerləşən iki elektronların bütün göstəriciləri eyni olsa belə, onlar bir-birindən spin kvant ədədinə görə fərqlənəcəkdir. Yəni hər bir orbitalda maksimum iki əks spinli elektron yerləşə bilər: $\uparrow\downarrow$

Keçən əsrin 20-ci illərində avstriya fiziki Şredinger elektronun ikili – dalğa və korpuskulyar xassəli olduğunu sübut elədi. Məsələn, bizim gözlərimizin gördüyü işıq elektromaqnit dalğasıdır. Belə dalğaların da bir çox xassələri elektronlarda aşkar edilmişdir. Şredinger dalğa-elektrona üçölçülü fəzada dalğanın hərəkətini ifadə edən riyazi bir tənlik tətbiq etdi. Bu tənlik vasitəsilə elektronun atom daxilindəki hərəkət trayektoriyası deyil, dalğa-elektronun nüvə ətrafındakı fəzanın bu və ya digər nöqtəsində aşkar olma ehtimalı hesablanır.

Şredingerin dalğa modeli ilə Borun planetar modeli arasındakı ümumi cəhətlər ondan ibarətdir ki, atomda elektronlar nizamsız deyil, müəyyən səviyyələr, yarım səviyyələr və orbitallarda yerləşir. Lakin bu modellərin fərqli cəhətləri də var. Belə ki, dalğa modelində orbital – elektronun olma ehtimalı 95% olan nüvə ətrafındakı fəza oblastıdır. Bu fəza oblastından kənarında elektronun olma ehtimalı 5%-dən kiçik olur. Riyazi hesablamalarla alınmış s- və p-elektron buludlarında yerləşən “ehtimallı oblastları” aşağıdakı kimidir (d-orbitalları daha mürəkkəb formada olur):

Alman fiziki Heyzenberq 1927-ci ildə mikrohissəciklərin hərəkətini ifadə edən və fizikanın əsas prinsiplərindən biri hesab edilən qeyri-müəyyənlik prinsipini irəli sürdü. Bu prinsip mikrohissəciklərin adi fiziki cisimlərdən kəskin fərqlənməsindən irəli gəlir. Belə ki, klassik mexanikada iddia edilir ki, insan hər hansı bir hadisəni onun

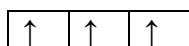
təbii gedişini dəyişmədən izləyə bilər. Məsələn, teleskop vasitəsilə göy cisimlərinin hərəkətini izləmək olar və bu, onların hərəkətinə heç bir təsir edə bilməz. Astronom ölçülər aparıb obyektin hərəkətinin dəqiq riyazi təsvirini verə bilər. Alınmış bu riyazi formullardan istifadə edərək tədqiq olunan obyektin hara hərəkət edəcəyi və onun istənilən zaman anında məhz harada ola biləcəyi haqqında qabaqcadan müəyyən bir fikir söyləmək olar.

Mikroaləmdə isə vəziyyət başqa cürdür. Məsələn, mikroskop vasitəsilə elektronun hərəkətini izlədikdə (əgər bu mümkün olsaydı) biz enerjisi tədqiq olunan hissəciyin enerjisi ilə müqayisə oluna bilən elektrondan əks olunmuş işıq dalğasını müşahidə edərdik. Ona görə də biz ölçmə apararkən elektronun halının dəyişməsinə (yerləşdiyi yer, sürəti, hərəkət istiqaməti və s.) nəzər almamaq

qaçılmazdır. Ona görə də bizim ölçmələrimiz zamanı elektronun hər hansı bir zaman anında yerləşdiyi fəza oblası barədə tam dəqiqliklə danışmaq mənasızdır.

Qeyri-müəyyənlik prinsipinə görə elektronun nüvə ətrafındakı trayektoriyasını dəqiqliklə hesablamağa cəhd etməyin də mənası yoxdur. Elektronun yalnız nüvə ətrafındakı müəyyən bir zaman anında yerləşmə ehtimalı barədə söhbət gedə bilər. Bu ehtimal riyazi metodlar vasitəsilə hesablanır. Beləliklə dalğa modelində müxtəlif görünüşlü orbitallar mövcud olur: s-orbitallar – sferik formalı, p-orbitallar (hantel formasındadır), d- və f-orbitallar isə daha mürəkkəb formadadır. Onlar s-, p-, d- və f-elektronların buludlarının bu fiqurlarla əhatə olunmuş hissələrində 95% ehtimalla yerləşirlər. Kimyəvi elementlər də nüvədən ən uzaqda yerləşən axırıncı elektronun olduğu yarımşəviyyəyə uyğun adlandırılır: xarici təbəqədəki axırıncı elektron s-yarımşəviyyədə yerləşən element – s-element, p-yarımşəviyyədə yerləşən – p-element, d-yarımşəviyyədə yerləşən – d-element, f-yarımşəviyyədə yerləşən isə f-element adlanır.

3. Hund qaydası – elektronlar orbitalları ehtimal qaydası ki, maksimal sayda orbital dolsun (və ya spinlərin cəmi maksimal olsun) . məsələn:

Elektron konfigurasiyası. Elektron formulları. Orbital diaqramları. Oktet qaydası. Sual doğur: atomda elektronlar energetik səviyyələri, yarımşəviyyələri və orbitalları necə doldurur?

Elektron təbəqələrini və yarımşəviyyələri şərti olaraq göstərmək üçün orbital diaqramları mövcuddur. Belə diaqramda orbitallar şərti olaraq kvadratçıqlar (\square), elektronlar isə ox şəklində (\uparrow) göstərilir. Əgər bu və ya digər orbitalda yalnız bir elektron varsa, o cütləşməmiş (\uparrow), əks spinli iki elektron varsa ($\uparrow\downarrow$), onlar cütləşmiş elektronlar adlanır. Elektronlar bir-birindən müəyyən xassələrinə görə fərqlənirlər. Məsələn, hidrogen atomunun orbital diaqramı:

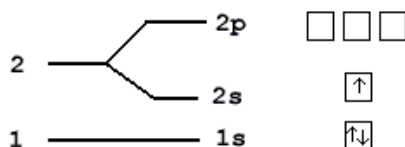
Hidrogen atomunun (${}_1\text{H}$) elektron quruluşu: $1s^1$ kimidir.

Helium atomunun orbital diaqramı:

Helium atomunun (${}_2\text{He}$) elektron quruluşu: $1s^2$ kimidir. Element atomlarının elektron quruluşunun belə ifadədəsi elektron formulu adlanır. Elektron formulu elektronların elektron buludundakı energetik səviyyələrdə paylanmasını təsvir edir. Elektronların belə paylanmasının ifadəsi həmçinin, atomun elektron konfigurasiyası da adlanır.

Litium atomunun orbital diaqramı:

Litium atomunun (${}_{3}\text{Li}$) elektron formulu: $1s^2 2s^1$ kimidir.

Çoxelektronlu atomlarda energetik səviyyələrin və yarım səviyyələrin elektronlarla dolması yuxarıda qeyd olunan qayda və prinsiplərə uyğun olaraq, aşağıdakı ardıcılıqla baş verir:

$1s^2, 2s^2, 2p^6, 3s^2, 3p^6, 4s^2, 3d^{10}, 4p^6, 5s^2, 4d^{10}, 5p^6, 6s^2, 4f^{14}, 5d^{10}, 6p^6, 7s^2, 5f^{14}, 6d^{10}, \dots$

Lakin energetik səviyyələrin və yarım səviyyələrin elektronlarla dolması zamanı bəzi kənar çıxışlar sa müşahidə edilir:

1. Sıra nömrəsi $Z=24$ olan Cr atomunda elektron formula yuxarıdakı ardıcılıqla uyğun olaraq $\dots 4s^2 3d^4$ olmalı idi. Əsl həqiqətdə isə 4s- yarım səviyyədən bir elektron 3d- yarım səviyyəyə çıxrayır və nəticədə nisbətən daha dayanıqlı vəziyyət yaranır: $\dots 4s^1 3d^5$.

2. Sıra nömrəsi $Z=29$ olan Cu atomunda da elektron formula yuxarıdakı ardıcılıqla uyğun olaraq $\dots 4s^2 3d^9$ olmalı idi. Əsl həqiqətdə isə 4s- yarım səviyyədən yenə bir elektron 3d- yarım səviyyəyə çıxrayır və nəticədə nisbətən daha dayanıqlı vəziyyət yaranır: $\dots 4s^1 3d^{10}$.

Ona görə də Cr və Cu atomlarının xarici electron təbəqəsində 2 yox 1 elektron olur.

Hər hansı bir kimyəvi elementin D.İ.Mendeleyevin dövrü system cədvəlindəki sıra nömrəsi (Z) məlum olarsa, onun atomlarında energetik səviyyələrin və yarım səviyyələrin elektronlarla dolması yuxarıda qeyd olunan ardıcılıqla icra edilərək, orbital diaqramı və electron formulu əsasında bir çox soruşulanları müəyyən etmək olar:

1. Elektron formulunu. Bunun üçün s- yarım səviyyəsində maksimum 2, p- yarım səviyyəsində 6, d- yarım səviyyəsində 10, f- yarım səviyyəsində isə 14 elektron yerləşə biləcəyini nəzərə alaraq, atomlarda energetik səviyyələrin və yarım səviyyələrin elektronlarla dolma ardıcılığı Z -in qiymətinə qədər davam etdirilir.

2. Qısa elektron formulunu. Bu formul, adətən, kimyəvi element haqqında sürətli informasiya əldə etmək üçün axırıncı (növədən ən uzaqda yerləşmiş) energetik səviyyədə elektronların paylanmasını göstərir.

3. Qrafik elektron formulunu. Bu formul da adətən, xarici energetik səviyyə üçün elektronların yarım səviyyələrdə və orbitallarda necə yerləşməsi barədə əyani təsvir yaratmaq üçün (orbitallar kvadratçıqlarla, elektronlar isə oxlarla) tərtib edilir.

4. Atomunun quruluşunu. Elektronların nüvə ətrafında energetik səviyyələr üzrə necə yerləşməsi barədə əyani təsəvvür yaradır və elektron formulu əsasında tərtib edilir.

5. Hansı elementlər tipinə aid olduğu. Energetik səviyyələrin və yarımşəviyyələrin elektronlarla dolması hansı yarımşəviyyədə bitirsə, element də həmən tipə aid edilir. Bununla əlaqədar olaraq kimyəvi elementlər təsnif olunur. Belə ki, energetik səviyyələrin elektronlarla tamamlanması s^1 - və s^2 - ilə bitərsə, onlar s-elementləri, $p^1 - p^6$ ilə bitərsə, p-elementləri, $d^1 - d^{10}$ ilə bitərsə, d-elementləri, $f^1 - f^{14}$ ilə bitərsə, f-elementləri adlanır.

6. Dövri sistemdəki mövqeyini. Bir qayda olaraq, s- və p-elementlər əsas (A), d-elementlər isə əlavə (B) yarımqruplarda yerləşir. 4f-Elementləri lantanoidlərə, 5f-elementləri isə aktinoidlərə aid olub, Mendeleeyevin dövri sistem cədvəlinin aşağısında ayrıca sətirlərdə yerləşmişdir. s-, p- və d-Elementləri üçün dövrün nömrəsi elektronların olduğu energetik səviyyələrin maksimal sayına bərabərdir. s- və p-Elementləri üçün qrupun nömrəsi xarici energetik səviyyədəki elektronların sayına bərabər olur. d-Elementləri üçün qrupun nömrəsi belə tapılır:

a) əgər d^n -də $n=1-6$ qiymətlər alarsa, qrupun nömrəsi axırıncı s- və axırdan əvvəlki d-yarımşəviyyədəki elektronların cəminə bərabər olur.

b) əgər d^n -də $n=6, 7$ və ya 8 qiymətlər alarsa, qrupun nömrəsi: VIII B yarımqrupu olur.

c) əgər d^n -də $n=9$ olarsa, qrupun nömrəsi=I B

d) əgər d^n -də $n=10$ olarsa, qrupun nömrəsi=II B olur.

7. Valent elektronlarının sayını. Xarici energetik səviyyədəki elektronlar, adətən, valent elektronları hesab edilir.

və A-yarımqrup elementləri üçün elementin yerləşdiyi qrupun nömrəsinə bərabər olur.

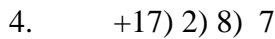
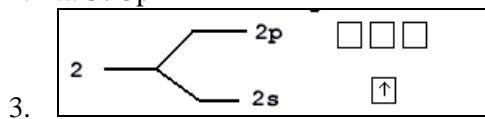
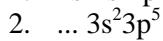
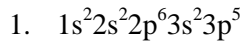
8. Minimum və maksimum oksidləşmə dərəcəsinə. Bir qayda olaraq, bütün elementlər üçün maksimum oksidləşmə dərəcəsi – elementin yerləşdiyi qrupun nömrəsinə bərabərdir (müstəsna olaraq, F üçün sıfır və O üçün isə +2-dir). Minimum oksidləşmə dərəcəsi metallar üçün sıfır, qeyri-metallar üçün isə qrupun nömrəsi-8 formuluna uyğun gəlir.

9. Oksidləşdirici və ya reduksiyaedici olmasını. Adətən, oksidləşdiricilərə qeyri-metallar, reduksiyaedicilərə isə metallar uyğun gəlir. Elementin elektron formuluna əsasən, onun metal və ya qeyri-metal olması barədə müəyyən bir fikir yürütmək olar. Belə ki, s^1 -, s^2 -, bütün d- və f-elementləri metallara aid olub, reduksiyaedici xassəyə malikdir. Bütün p^5 -, p^4 - (Po-dan başqa), p^3 -(Sb və Bi-dan başqa), p^2 -(Ge, Sn və Pb-dan başqa), p^1 -(Al, Ga, In və Tl-dan başqa), s^1 -elementlərindən isə yalnız 1 s^1 -formullu hidrogen qeyri-metallara aid olub, oksidləşdirici xassə göstərir.

10. Baş oksidinin formulunu. Elementlərin baş oksidlərində onların valentliyi (oksigenə görə valentlik) dövrü sistem cədvəlində yerləşdiyi qrupun nömrəsinə bərabər olur.

11. Uçucu hidrogenli birləşməsinin formulunu. Adətən, uçucu hidrogenli birləşmələri qeyri-metallar əmələ gətirir. Onlarda hidrogenə görə valentlik 8-qrupun nömrəsi formuluna uyğun gəlir.

Məsələn, sıra nömrəsi $Z=17$ olan element üçün yuxarıda soruşulanları müəyyən edək:

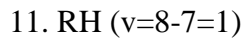
5. p-Elementidir

6. III Dövr, VII A yarımqrupu

7. 7

8. Minimum oksidləşmə dərəcəsi: -1 ($7-8=-1$), Maksimum oksidləşmə dərəcəsi: +7 (VIIA)

9. Oksidləşdiricidir

Bütün digər elementlər üçün də yuxarıdakı sorğulara cavab vermək olar.

Hər bir dövrün element atomlarında elektronların doldurduğu energetik səviyələrin (elektron təbəqələrinin) sayı həmişə dövrün nömrəsinə bərabərdir.

Ona görə də dövr – atomları eyni sayda elektron təbəqəsinə malik olan elementlərin ardıcılığıdır (üfiqi sırasıdır). Bu elektron təbəqələrinin sayı da dövrün nömrəsinə bərabər olur.

Bütün məlum elementlərin atomlarında elektronlar 1-dən 7-yə qədər energetik səviyələri doldurur, ona görə də dövrü sistem 7 dövrdən ibarətdir.

Hər bir dövr qələvi metalla başlayır (birinci dövrdən başqa) və onda yerləşən element atomları ns^1 elektron formuluna malik olur (n-dövrün nömrəsidir), təsirsiz qazla qurtarır. Bütün təsirsiz qazların atomlarında (He-dan başqa) xarici elektron təbəqəsində və 8 elektron olur (elektron oktet) – $ns^2 np^6$ (n-dövrün nömrəsidir) vəziyyətdə.

Hər bir atomun xarici elektron təbəqəsində maksimum səkkiz elektron yerləşə bilər. Bu, oktet nəzəriyyəsi adlanır. Atomun səkkiz elektronu olan xarici elektron təbəqəsi daha davamlı olub, tamamlanmış elektron təbəqəsi adlanır. Təsirsiz qazların atomları tamamlanmış elektron təbəqəsinə malikdir (He –da

elektron formulu – $1s^2$ kimidir və o da tamamlanmış hesab olunur). Qeyd olunduğu kimi, tamamlanmış elektron təbəqələri çox davamlı və stabil olur. Digər element atomları isə tamamlanmamış elektron təbəqəsinə malik olur və orada 1-dən 7-yə qədər elektron saxlaya bilir – uyğun olaraq, ns^1 və ns^2np^5 vəziyyətdə.

Dövri qanun və kimyəvi elementlərin dövri sistemi. XII əsrə qədər elmə cəmi 10 kimyəvi element: Au, Ag, Sn, Pb, Cu, Zn, Sb, S, C, Fe məlum idi. XII-XVI əsrlərdə yeni 2 element də əlavə olundu - As və Bi. Artıq 1850-ci ildə elementlərin sayı 58 olmuşdu. XIX əsrin I yarısından başlayaraq dünya alimləri o dövrdə məlum olan elementləri və onların əmələ gətirdiyi bəsit və mürəkkəb maddələrin fiziki-kimyəvi xassələrini kifayət qədər öyrəndikcə, həmin elementləri sistemləşdirərək təsnif halına salmağa çalışmışlar. Mendeleyevdən əvvəl bir sıra alimlər, o cümlədən Debereyner, Şankurtua, Lenser, Nyulendis, Odlinq, Lotar-Meyer elementlər sistemini yaratmaq və onların təsnifatını vermək təşəbbüsündə olmuşlar. İlk dəfə 1814- cü ildə məşhur İsveç alimi Bertselius elementləri metallar və qeyri-metallar olmaqla 2 sinfə bölməyi təklif etdi. Bu, məlum olan elementlərin ən sadə təsnifatı idi.

1829-cu ildə alman alimi Debereyner triadalar sistemini irəli sürdü. 28 il sonar, 1857-ci idə Lensen məlum olan 60 elementi 20 triadada yerləşdirərək, onları cədvəl halına saldı. 1863-cü ildə fransız alimi Nyulendis elementləri ekvivalent çəkilərinə görə bir sraya düzdükdə hər sırada 7-ci elementdən sonra gələn 8-ci elementin xassələrini 1-ci elementin xassələrinə oxşadığını müşahidə etdi və bu qanunauyğunluğu o, “oktavalər” qanunu adlandırdı. 1864-cü ildə alman alimi Lotar-Meyer atom çəkiləri, valentlikləri və xassələri uyğun gələn 28 elementi 6 sütunda qruplaşdıraraq, özünün yeni sistemini yaratdı və cədvələ dövrlər də əlavə etdi. Onun tərtib etdiyi dövr 2-ci dövrdən başlayırdı. Digər tərəfdən o, bir sıra elementləri cədvəlində düzgün yerləşdirməmişdi. Həmçinin, Meyer elementlərin xassələrinin onların atom çəkilərindən asılılığını da deməyə inamsız yanaşırdı. Onun bu sistemində atom çəkilərinin artması istiqamətində elementlərin xassələri, onun özü də hiss etmədən dövri olaraq dəyişir. Lakin o, bunu tam mənasında dərk etmirdi, yəni özünə inanmırdı. Odur ki, onun bu sistemi ancaq 1870-ci ildə çap olundu (Mendeleyevdən sonra).

Elementlərin belə bir təbii və elmi sistemini tərtib edən rus alimi D.İ.Mendeleyev olmuşdur. O, bu sahədə 1861-1869-cu illər arasında böyük tədqiqat işləri aparmışdır. D.İ.Mendeleyev “Kimyanın əsasları” adlı kitabında yazır: “Atom kütləsi elementlərin elə bir xassəsidir ki, bundan onun bütün başqa xassələri də asılıdır”. Buna əsaslanaraq, Mendeleyev elementlərin kimyəvi xassələrini onların atom kütlələri ilə əlaqələndirən qanunu yaratmağı qarşısına əsas məqsəd qoymuşdu. Odur ki, D.İ.Mendeleyev o vaxt məlum olan 63 elementi atom kütlələrinin artması ardıcılığı ilə bir sraya düzərək müşahidə etmişdi ki, müəyyən intervaldan sonra elementlərin oxşar xassələri dövri sürətdə təkrar

olunur. D.İ.Mendeleyev müşahidə etdiyi bu qanunauyğunluğu aşağıdakı kimi ifadə etmişdi: “Elementlərin, eləcə də onların əmələ gətirdikləri birləşmələrin forma və xassələri elementlərin atom kütlələrindən dövrü sürətdə asılıdır”. Bu, dövrü qanunun Mendeleyev tərifidir. Lakin elementləri atom kütləsinin artma sırası ilə düzdükdə, dövrilik qalsın deyə, bir neçə yerdə kənarçıxmalar müşahidə edilir (Ar – K; Te – J; Co və Ni və s.4 yerdə).

Bu qanunun kəşfi ilə əlaqədar düzgün tarix 1 mart 1869-cu ildən hesab olunur. D.İ. Mendeleyev apardığı tədqiqatın sonrakı mərhələsində oxşar elementləri qruplara ayırmış, bir çox elementlərin atom kütlələrini dəyişmiş, hələ o zaman tapılmamış elementlərə cədvəldə yer vermiş və nəticədə elə bir sistem yaratmışdı ki, bu sistem dövrü qanunu özündə tam əks etdirə bilər. Buna görə D. İ. Mendeleyev elementləri atom kütlələrinin artması ardıcılığı ilə üfiqi istiqamətdə elə düzdü ki, oxşar xassəli elementlər alt-alta düşsün. O, təkrar olunan belə cərgələrə dövrlər adı verdi və beləliklə, dövrü sistemi tərtib etdi. D.İ.Mendeleyev dövrü sistemdən məntiqi nəticə çıxararaq bəzi elementlərin kəşf ediləcəyini irəlicədən xəbər verdi.

Dövrü qanun təbiətin əsas qanunlarından biridir. Öz əhəmiyyətinə görə bu qanunu Nyutonun cazibə qanunu, Darvinin təkamül təlimi və A.Eynşteynin nisbilik prinsipi ilə müqayisə etmək olar. Böyük təbiətşünas F.Engels Mendeleyevin kəşf etdiyi dövrü qanuna yüksək qiymət vermişdir: Daha doğrusu, onun dediyinə görə, Mendeleyev Hegelin kəmiyyətin keyfiyyətə keçməsi qanununu kortəbii olaraq tətbiq edərək, elmdə böyük nüfuz qazanmışdır. O, Mendeleyevin bu kəşfini vaxtilə məlum olmayan neptun planetinin yerini müəyyən etmiş və onun orbitini hesablamış Leveryenin kəşfi ilə bərabər qiymətləndirmiş və onunla yanaşı qoymuşdur. Bu, dövrü qanuna verilmiş böyük qiymət idi. Mendeleyev öz cədvəlində elementləri dövrlər, qruplar və sıralar üzrə yerləşdirmişdir.

Hazırda dövrü sistemin 400-dən çox müxtəlif variantları mövcuddur. Onların içərisində ən əlverişlisi və daha çox istifadə ediləni qısa və uzun dövrlü cədvəllərdir.

Elementlərin dövrü sistemdə tutduğu mövqe onların atomlarının quruluşu ilə əlaqədardır. Məs, elementin elektron təbəqələrinin sayı həmin elementin yerləşdiyi dövrün nömrəsinə bərabərdir. Odu ki, 2-ci dövr elementlərində elektronlar iki elektron təbəqəsində (K, L), 3-cü dövr elementlərində elektronlar üç elektron təbəqəsində (K, L, M) paylanmışdır. Atomların elektron buludlarının quruluşundan asılı olaraq, elementləri 4 “ailəyə” bölmək (ayırmaq) olur: s, p, d və f- elementlərinə. Atomların s- orbitalları elektronla tamamlanan elementlərə s elementlər deyilir. Atomlarının p orbitalları elektronla tamamlanan elementlərə p elementləri deyilir. III A–VIII A yarımqrup elementləri p elementləridir. s- və p- elementlərində atomların xarici təbəqələri elektronla dolur və həmin təbəqələrdə

elektronların maksimum sayı elementin yerləşdiyi qrupun nömrəsinə bərabər olur. Atomlarının d orbitalları elektronla tamamlanan elementlərə d elementləri deyilir. Dövri sistemin bütün B yarımqrup elementləri d- elementləridir. Atomlarının f orbitalları elektronla tamamlanan elementlərə isə f elementləri deyilir. Bura lantanoidlər və aktinoidlər daxildir. d Elementlərində elektronlar xaricdən ikinci, f elementlərində isə üçüncü təbəqəyə daxil olur. Məlumdur ki, elementin sıra nömrəsi atomun bütün xassələrini ifadə edən ən mühüm bir kəmiyyəti- nüvənin yükünü göstərir. Bu qanunauyğunluq 1912-ci ildə ingilis alimi Mozli tərəfindən təcrübi yolla sübut edilmişdir. Mozli göstərmişdir ki, Mendeleev Ar və K, Te və İ, Co və Ni elementlərinin atom kütlələrinin artması sırası ilə yerləşdirməsi prinsipini pozsa da onların xassələrinin dəyişməsinə nəzərə alaraq yerləşdirilməsində düzgün hərəkət etmişdir. Çünki elementlərin bütün xassələri onun nüvəsinin yükü ilə müəyyən edilir. Buna əsasən, dövri qanunun müasir tərfi belədir: Elementlərin, eləcə də onların birləşmələrinin forma və xassələri nüvənin yükündən dövri sürətdə asılıdır. Element atomlarının xassələrindəki dövrlük onların ölçüləri (atom radiusu), ionlaşma enerjisi, elektron qohumluğu, elektromənilik və oksidləşmə dərəcəsi ilə xarakterizə olunur.

Atomun ölçüsü və atom radiusu – atom nüvəsi ilə valent elektronu arasındakı məsafədir, hansı ki, dövr üzrə soldan sağa azalır, qruplar üzrə isə yuxarıdan aşağı gəldikcə artır.

İonlaşma enerjisi – normal atomdan bir elektron qoparmaq üçün sərf olunan enerji olub, Ev/atom və ya kC/mol ilə ifadə olunur. $A^0 + J \rightarrow A^+ + e^-$ Çoxelektronlu atomlarda ionlaşma enerjisi $J_1 < J_2 < J_3 \dots$ ardıcılığı ilə artır. Yəni, xarici elektron təbəqəsindəki ilk elektronun ayrılmasına ən az enerji sərf olunduğu halda, növbəti elektronların qoparılması üçün getdikcə daha artıq enerji sərfi tələb olunur. İonlaşma enerjisi dövrlərdə soldan sağa artır. Qruplarda isə yuxarıdan aşağı azalır. Bu, əlbəttə atom radiusunun dəyişməsilə izah edilə bilər.

Elektron qohumluğu – normal atoma elektron birləşərkən ayrılan enerjinin miqdarı ilə xarakterizə olunur və eV/atom, $A^0 + e^- \rightarrow A^- + E$ Elektron qohumluğu dövrlər üzrə soldan sağa artır, qruplar üzrə yuxarıdan aşağı isə azalır.

Elektromənilik – atomun özünə elektron birləşdirməsi qabiliyyəti olub, ilk dəfə 1932-ci ildə amerika alimi Polinq tərəfindən irəli sürülmüşdür.

Böyük və kiçik dövrlər. Qruplar və yarımqruplar. Mendeleevin tərtib etdiyi dövri sistem cədvəlində də 10 üfiqi cərgədən ibarət 7 dövr və 8 qrup vardır. Birinci dövrdən başqa qalan dövrlərin hamısı qələvi metalla başlayıb, təsirsiz qazla qurtarır və elementlərin nüvəsinin yükünün artma sırası ilə yerləşdiyi üfiqi sıradan ibarətdir. I, II və III Dövlər kiçik, qalan dövrlər isə böyük dövrlər adlanır. Kiçik dövrlər bir sıradan (cərgədən), böyük dövrlər isə cüt və tək olmaqla iki sıradan (cərgədən) təşkil olunmuşdur. VI və VII Dövlərdə iki əlavə sıra ayıraraq

cədvəlin aşağı hissəsində yerləşdirmişdir. Bu sıraların hər birində 14 element vardır və özləri də lantanoidlər (58- 71) və aktinoidlər (90-103) adlanırlar.

I Dövrə 2, II və III dövrlərdə isə 8, IV və V dövrlərdə 18, VI dövrdə isə 32 element var. Məşhur nüvə tədqiqatçıları Flerov (rus) və Sibork (ABŞ) elmi yolla əsaslandıraraq VII dövrdə isə 32 elementin olmasını və VIII dövrün də başlanma biləcəyi ehtimalını bildirmişlər.

Dövri sistem cədvəlində oxşar xassəli elementlərin əmələ gətirdiyi 8 şaqüli sütun – 8 qrup vardır. Burada hər qrup əsas və əlavə olmaqla iki yarımqrupa ayrılmışdır. Əsas yarımqruplar A-yarımqrupu, əlavə yarımqruplar isə B-yarımqrupu adlandırılır. B-yarımqrup elementləri metallardan təşkil olunmuşdur. Təsirsiz qazlar adlandırılan elementlər əvvəllər birləşmələri alınmadığına görə cədvəldə sıfır qrupunda yerləşdirilmişdir. Hazırda bu qazların bəzilərinin birləşmələri alınmış və onlar VIII A-yarımqrupuna daxil edilmişdir.

${}^3\text{Li}$, ${}^{11}\text{Na}$, ${}^{19}\text{K}$ Elementlərinin xarici electron təbəqəsində 1 elektron olub, IA-; ${}^4\text{Be}$, ${}^{12}\text{Mg}$, ${}^{20}\text{Ca}$ elementlərinin xarici electron təbəqəsində 2 elektron olub, IIA-; ${}^5\text{B}$, ${}^{13}\text{Al}$, ${}^{31}\text{Ga}$ elementlərinin isə xarici electron təbəqəsində 3 elektron olub, IIIA-yarımqrupunda yerləşir və s. Deməli, əsas-yarımqrup elementlərinin atomlarında xarici electron təbəqəsində həmişə elementin yerləşdiyi qrupun nömrəsinə bərabər sayda electron olur (He-dan başqa; onda 2 elektrondur, lakin VIIIA-da yerləşib). Ona görə də hər bir əsas-yarımqrup – atomları xarici electron təbəqəsində eyni sayda (qrupun nömrəsinə bərabər sayda) electron saxlayan yarımqrupdur.

Bir tarixi fakta nəzər salmaq. Hələ təsirsiz qazın ilk kəşf olunan nümayəndəsi arqonun kəşfindən 11 il əvvəl, 1883-cü ildə öz inqilabi hərəkətinə görə təcridxanaya salınan rus inqilabçı alim N. Morozov təsirsiz qazların mövcud olması barədə 23 il qabaqcadan fikir söyləməklə yanaşı, hətta nəzəri yolla onların atom kütləsini hesablamış və dövri sistemdə yerini də göstərmişdir. Ancaq bu barədə mətbuat 1905-ci ildə, Morozov azadlığa buraxıldıqdan sonra məlumat almışdır. Qrupun nömrəsi elementin oksigenə görə baş valentini göstərir. Bəzi elementlər bu cəhətdən müstəsnaqlıq göstərir. Məs, I qrupda yerləşən mis iki-, qızıl isə üçvalentli birləşmələr əmələ gətirmək qabiliyyətinə malikdir. VII Qrupda yerləşməsinə baxmayaraq, flüor həmişə birləşmələrdə birvalentli olur; VIII qrup elementlərindən yalnız osmium və rutenium səkkizvalentli birləşmələr əmələ gətirir və s. Elementlərin oksigenə görə baş valenti qrupdan qrupa keçdikcə bir vahid artır. IVA-, VA-, VIA- və VIIA-yarımqrup elementləri hidrogenlə uçucu birləşmələr əmələ gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Bu birləşmələrdə elementlərin valentliyi qrupdan qrupa keçdikcə bir vahid azalır. Məs, CH_4 , NH_3 , H_2O , HF və s.-də olduğu kimidir. Elementlərin oksigenə və hidrogenə görə valentliklərinin cəmi 8-ə bərabərdir. Məs, azotun oksigenə görə valenti V, hidrogenə görə isə III-

dür. A-Yarımquplarda atom radiusu böyüdükcə, elementlərin metallıq xassəsi, soldan sağa getdikcə isə qeyri-metallıq xassəsi artır (güclənir).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov M., Abbasov V., Abışov N., Əliyev V. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün Kimya fənni üzrə dərslik. Bakı, "Aspoliqraf", 2016
2. Əliyeva R., Abbasov V., Məhərrəmov A., Abbasov M., Nacıyeva S., Abışov N., Əliyev V., Əliyev A. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, "Aspoliqraf", 2015.
3. Lətifov İ., Mustafa Ş. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün dərslik. Bakı, "Bakı" nəşriyyatı, 2016
4. Мануйлов А. В., Родионов В.И. Основы химии. Интернет-учебник, основан в 2001 г. Последнее обновление 2017 г.
5. Еремин В.В., Кузьменко Н.Е., Лунин В.В., Дроздов А.А., Теренин В.И. Химия. 10 класс. Профильный уровень: учеб. для общеобразоват. учреждений. 2-е изд., М.: Дрофа, 2012
6. Рудзитис Г.Е., Фельдман Ф.Г. Неорганическая химия. Органическая химия. 9 класс учеб. для общеобразоват. учреждений. 13-е изд. М.: Просвещение, 2009
7. Кузьменко Н.Е., Еремин В.В., Попков В.А. Начала химии, Современный курс для поступающих в вузы. Т.1/ Кузьменко Н.Е. и др.-16-е изд., перераб. и доп.-М.:Экзамен, 2016.

Н.А.Акберов

Современные понятия о строении атома. Периодический закон

РЕЗЮМЕ

В данной статье систематически, конкретно и ясно, более понятливым и доступном языке для учеников объяснено современные представления о строении атома, основные принципы распределения электронов по энергетическим уровнями и подуровнями, а также подробно обсуждено зависимость свойств элементов от их заряда ядра, более точнее от электронного строения атома. В конце этой статьи дано интересные вопросы и упражнения, требующие логичное обсуждение и мышление, которые служат для укрепления теоретических знаний учеников о строении атома.

N.A. Akberov

Modern conceptions about the structure of the atom. Periodic law

SUMMARY

In this article, modern ideas about the structure of the atom, the basic principles of the distribution of electrons in the atomic energy level and sub-dimension energy level are explained in a concise and clear way, in which students understand easily. The article also describes the properties of the elements dependent on the charge of their atomic nucleus, or more precisely, the electron structure of the atom. The article also provides interesting problems that involve mental thought and logical thinking in order to further strengthen the theoretical knowledge about the structure of the atom.

Açar sözlər: nüvə, proton, elektron, neytron, izotop, isobar, izoton, energetik səviyyə, yarım səviyyə, orbital, electron buludu.

Ключевые слова: ядро, протон, нейтрон, электрон, изотоп, изобар, изотон, энергетический уровни и подуровни, орбиталь, электронное облако.

Key words: nuclear, proton, neutron, electron, izotope, isobar, izoton, energetic level, half levels, orbital, electron clouds.